

Ігор Петрович Андрошук
к.пед.н., доцент кафедри теорії та методики
трудового і професійного навчання
Хмельницького національного університету
м. Хмельницький, Україна

ВИДИ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ РОЗРОБКИ

Сучасна педагогічна наука пропагує ті форми і методи освіти, що акцентують увагу на учневі, його інтересах, запитах і цінностях як суб'єкта навчального процесу. Разом з тим, одним із головних завдань навчального закладу є становлення в учнів цілісного наукового світогляду, формування загальнонаукової, загальнокультурної, комунікативної і соціальної компетентностей. При цьому досить важливо в освітній діяльності вчителя враховувати принципи індивідуального підходу до учнів та гуманізації в навчальному процесі.

Однак, сьогодення освітня доктрина робить вчителя заручником протиріччя між індивідуальними бажаннями учнів та вимогами державної планової документації (навчальних планів та навчальних програм). Обов'язковий зміст діючих навчальних програм не завжди задовольняє інтереси, запити та бажання учнів.

Неодноразово, приймаючи участь в науково-методичних об'єднаннях, конференціях, семінарах вчителів трудового навчання, технологій та керівників гуртків, можна почути критику на адресу розробників діючих навчальних програм. Так, звичайно, є багато спірних питань в змісті програм,

підходах до розробки, в кількості годин і навіть в особах авторів. Та весь потік критики зникає, коли пропонуєш вчителям-практикам розробити власну навчальну програму для задоволення відповідних потреб учнів та її повної реалізації вчителем. Адже, хто як не вчитель-практик знає усі аспекти навчального процесу в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах: особливості психофізіологічного розвитку сучасного учня, його рівень розвитку, наявність матеріально-технічної бази майстерень, власні досвід і уподобання тощо. В окремих вчителів виникає бажання розробити навчальну програму, інші хочуть, щоб розробники лише врахували їхні бажання та критичні зауваження. Але, й перші й другі відчувають страх перед двома основними проблемами: бюрократичні перепони під час розробки та впровадження навчальних програм в дію та недостатнім рівнем власної методичної підготовки для розробки такого виду планової документації.

Конкретизуємо зміст поняття «навчальна програма». Науковець Гончаренко С. в системі освіти навчальну програму розглядає як документ, що визначає зміст і обсяг знань, умінь і навичок, які необхідно засвоїти з кожного навчального предмета, а також зміст розділів і тем з розподілом їх за роками навчання. Разом з тим, він виділяє основні принципи побудови навчальної програми: відповідність змісту сучасним досягненням науки, техніки й культури, соціальним цілям виховання учнів і розвитку їхніх творчих здібностей; наступність у вивченні матеріалів; взаємозв'язок між навчальними предметами [1].

Учитель трудового навчання та технологій в своїй діяльності стикається з типовими навчальними програмами для трудового навчання та технологій, з варіативними модулями цих програм, а також програмами гуртків. В методичних рекомендаціях керівнику гуртка щодо використання навчальних програм дається визначення навчальної програми з позашкільної освіти, як нормативний документ, що визначає мету, завдання, зміст, обсяг,

порядок, способи організації навчально-виховної діяльності та вимоги до її результатів [2].

Як бачимо, обидва визначення навчальних програм співпадають за суттю і в подальшому тексті розмежовувати ці поняття недоречно.

Раніше, вчителі та керівники гуртків мали змогу розробляти навчальні програми для гуртків самостійно і з дозволу адміністрації навчального закладу використовувати її для календарно-тематичного планування й впроваджувати в навчально-виховний процес. Сьогодні, відповідно до статті 16 Закону України «Про позашкільну освіту» навчально-виховний процес у позашкільних навчальних закладах здійснюється за типовими навчальними програмами та іншими навчальними програмами за умови затвердження їх відповідними місцевими органами виконавчої влади [3], що при недостатній кількості типових навчальних програм гуртка та неможливості використовувати власні розробки зменшує можливість творчого розвитку не лише учнів, а й вчителів та керівників гуртка.

Кожна програма передбачає певне коло знань – пізнавальних і теоретичних відомостей та дає орієнтовний перелік практичних робіт.

При розробці навчальних програм для навчальних дисциплін й гуртків є певні відмінності. Навчальні програми для трудового навчання й технологій (інваріантна складова) розробляються для певного класу, а варіативні модулі для певної вікової категорії (5-6 та 7-9 клас). Програми для варіативних модулів трудового навчання розробляються за тими ж самими положеннями що й навчальні програми дисциплін чи гуртків. Відповідно до наказу №24 від 17.01. 2003 р. Міністерства освіти і науки України навчальні програми повинні ґрунтуватися на освітніх стандартах основних навчальних дисциплін, забезпечувати науковість змісту, мати освітню і виховну цінність, урахувати систематичність і послідовність навчання, передбачати творчість, доступність і індивідуальний підхід, доцільність вибору форм і методів роботи.

В свою чергу в основу навчальних планів покладені орієнтири щодо класифікації гуртків, секцій, клубів, творчих об'єднань за трьома рівнями: початковий, основний, вищий.

До початкового рівня відносяться гуртки загальнорозвиваючого спрямування, що сприяють виявленню творчих здібностей дітей або розвитку їх інтересів до тієї чи іншої творчої діяльності віком від 5 до 15 років. Навчальні програми можуть розроблятися на один місяць навчання, 2-6 місяців, а також до одного року.

Основний рівень організації діяльності гуртків, творчих об'єднань за інтересами та навчання передбачає для учнів, вихованців, слухачів створення умов для соціальної адаптації підлітків в суспільстві, розвитку їх стійких інтересів до творчої діяльності, розширення і поглиблення професійних інтересів, вмінь і навичок, поглиблення теоретичних знань з науки, техніки, культури і мистецтва та орієнтується на вік від 8 до 18 років. Навчальні програми розробляються на термін від одного до чотирьох років.

До вищого рівня відносяться гуртки та творчі об'єднання за інтересами юних талантів та обдарувань, для задоволення потреб вихованців, учнів, слухачів у допрофесійній підготовці. Для успішного розвитку цих об'єднань створюються необхідні умови: виділення більшої кількості годин для занять, обов'язкове впровадження індивідуальних форм навчання, заохочення вихованців, учнів, слухачів, які займаються науково-дослідницькою роботою або є переможцями, призерами місцевих, Всеукраїнських, міжнародних конкурсів, виставок, олімпіад.

Вимоги до змісту та оформлення навчальних програм з позашкільної освіти визначені в листі Інституту інноваційних технологій і змісту освіти від 05.06.2013 № 14.1/10-1685. Акцентуємо увагу на основних з них:

- прикладна спрямованість;
- достатність теоретичних пояснень і емпіричних даних у навчальному матеріалі;

- конкретність і доцільність введення наукових понять, загальноприйнятої термінології і символіки, розкриття наукових положень відповідно до досягнень сучасної науки;
- доступність навчального матеріалу для дітей та учнівської молоді певного віку відповідно до попередньої підготовки;
- відповідність обсягу навчального матеріалу нормам навантаження та кількості навчальних годин;
- спрямованість навчального матеріалу на розвиток пізнавальних і творчих здібностей учнів;
- урахування можливостей і доцільності застосування комп'ютерної техніки, інших засобів навчання, типового обладнання, ілюстративного матеріалу тощо;
- використання знань, які даються учням за навчальною програмою загальноосвітніх навчальних закладів з основного та суміжних предметів;
- використання міжпредметних зв'язків.

Сучасна науково-методична література пропонує різні класифікації навчальних програм. Розгляньмо дві з них.

Лебедєв С. виділяє чотири види навчальних програм: типові (орієнтовні); модифіковані (модернізовані, адаптовані); експериментальні; авторські. Охарактеризуємо кожну з них.

Типова програма рекомендована Міністерством освіти і науки України. Така програма орієнтована на досягнення учнями, вихованцями, слухачами певного рівня засвоєння знань, умінь і навичок. Вона може використовуватись у всіх навчальних закладах України. Зміст даної програми є обов'язковим до виконання якщо в пояснювальній записці не обумовлюються інші умови використання.

Модифікована програма ґрунтується на типовій програмі, змінена з урахуванням особливостей освітнього закладу, віку та рівня підготовки учнів та вихованців, режиму здійснення навчально-виховної діяльності,

нестандартності індивідуальних результатів навчання і виховання. Зміни й доповнення вносяться в програму самим педагогом і не порушують концептуальних основ організації навчального процесу, традиційної структури занять, передбачених програмою, яку було взято за основу та не змінюють мету, завдання та прогнозований результат типової програми. Результативність роботи за такою програмою демонструється досягненнями учнів та вихованців на олімпіадах, конкурсах, виставках, змаганнях, конференціях тощо. Модифікована програма обов'язково має бути обговорена й затверджена методичною або педагогічною радою навчального закладу та погоджена з міським чи районним науково-методичним центром.

Експериментальна програма розробляється педагогом з метою вирішення певного практичного завдання, пов'язаного з подоланням труднощів у навчальному процесі чи постановкою більш складних завдань. В цій програмі відносно типової програми можна вносити зміни у зміст, рекомендувати обґрунтовані інноваційні форми й методи навчання. Експериментальна програма повинна нести елементи новизни відносно аналогічних навчальних програм. Роботу за експериментальною програмою можна проводити лише з дозволу Головного (міського чи районного) управління освіти за рекомендацією педагогічної ради навчального закладу. Після цього програма обов'язково проходить апробацію. Якщо виявлено новизну пропозицій автора, експериментальна програма може претендувати на статус авторської.

Авторська програма – спроектована самим педагогом на основі власної методичної концепції навчально-виховного процесу, спрямована на оновлення змісту освіти і одержання вагомих результатів. Авторська програма вимагає документальних підтверджень новизни й належності цієї новизни автору. Для цього в пояснювальній записці до програми автор повинен переконливо показати принципові відмінності його розробки від підходів інших авторів, які вирішували подібну проблему.

Як інноваційний проект, авторська програма має пройти фахову та науково-методичну експертизу. У листі МОН України № 1/9 – 472 від 28.10.02 сказано: «Авторські навчальні програми та посібники можуть використовуватися після відповідного рецензування, схвалення науковими Радами певного профілю, погодження в інститутах післядипломної освіти та затвердження відповідними управліннями освіти і науки». В окремих випадках авторам програм, які пройшли відповідну експертизу, видається сертифікат (свідоцтво), який стверджує, що програма дійсно є авторською і належить її творцю на правах інтелектуальної власності.

Згідно з другою класифікацією виділяють такі види програм:

- авторська програма (розроблена конкретними особами, містить оригінальну ідею, інновацію); під інновацією потрібно розуміти і перероблену програму із унесенням нових вагомих доповнень;
- комплексна (передбачає різнопланову діяльність, яка поєднує різні напрями у вихованні, навчанні, розвитку особистості дитини);
- варіативна (програма з рівноцінною заміною компонентів); розрізняють варіативність внутрішню (замість одного компонента пропонується інший) та зовнішню (програму змінено повністю, але результат навчання ідентичний);
- профільна програма (з одним напрямом діяльності).

Зауважимо, що при розробці, незалежно від обраної педагогом класифікації та виду навчальної програми, слід дотримуватись загальних вимоги до її структури.

Навчальна програма для позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів має складатися з таких розділів [4]:

- пояснювальна записка;
- тематичний план;
- зміст програми;
- прогнозований результат;

- орієнтовний перелік обладнання для організації занять;
- список рекомендованої літератури.

Також доцільно додати орієнтовний перелік об'єктів праці для організації занять.

Пояснювальна записка програми розкриває освітню концепцію навчального курсу, його мету і завдання. У ній подається коротка характеристика структури та окремих компонентів програми, особливостей організації і основні норми вивчення програмового матеріалу. Зазначено вікові групи та кількісний склад учнів, на яких розрахована програма. Представлено основні форми і методи та методичні рекомендації до проведення занять. Саме в пояснювальній записці розробнику навчальної програми слід прописати можливість педагогам при роботі з даною навчальною програмою вносити зміни й доповнення в зміст програм, плануючи свою роботу з урахуванням інтересів учнів та гуртківців, стану матеріально-технічного забезпечення та досвіду роботи педагога. Це дасть можливість адаптувати зміст навчальної програми до різних умов використання.

Тематичний план складається у формі таблиці з переліком тем, які розподіляються за етапами навчання, з визначенням загальної кількості навчальних годин із розподілом їх на теоретичні та практичні заняття. Саме на розподіл годин за темами слід звернути основну увагу. Якщо на вивчення теми відвести занадто багато годин, учні втратять інтерес до неї, а якщо мало – не встигнуть освоїти навчальний матеріал. Зразок оформлення тематичного плану наведено нижче.

Тематичний план

№ п/п	Розділ, тема	Кількість годин		
		Усього	Теоретичні	Практичні
1.	<i>Вступне заняття</i>	2	2	-
2.	<i>Історія виникнення макраме</i>	2	1	1
3.	<i>Матеріали та інструменти для макраме</i>	2	1	1

4.	<i>Види плоских вузлів, технологія їх плетіння</i>	6	1	5
...				
<i>Резерв часу</i>				
<i>Усього</i>				
<i>Разом</i>				

Зміст програми розкриває зміст розділів, тем у послідовності, що відповідає тематичному плану. В цьому розділі вказуються форми проведення занять та перелік практичних робіт. Наводимо нижче орієнтовний опис змісту теми.

4. Види плоских вузлів, технологія їх плетіння (6 год)

4.1. Види плоских вузлів та їх характеристика.

4.1.1. Практична робота: Плетіння ланцюжка із правостороннього плоского вузла.

4.1.2. Практична робота: Плетіння ланцюжка із лівостороннього плоского вузла.

4.1.3. Практична робота: Технологія плетіння квадратного (подвійного) вузла.

4.1.4. Практична робота: Технологія плетіння геркулесового вузла.

4.1.5. Практична робота: Плетіння виробу (ланцюжок, закладка для книги, браслет...)...

Обов'язкові вимоги до змісту програми такі: послідовність, систематичність, науковість викладу, урахування вікових особливостей дітей та підлітків. Необхідною є вказівка на забезпечення гігієни праці та безпеки життєдіяльності учнів чи гуртківців.

Прогнозований результат представляє обов'язкові результати навчальної діяльності учнів за умови реалізації програми. Він подається одразу за змістом програми. Однак, в деяких навчальних програмах, прогнозований результат подається в пояснювальній записці, а в діючих навчальних програмах дисциплін паралельно до змісту програми подаються Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.

Орієнтовний перелік обладнання – це перелік матеріально-технічного забезпечення навчально-виховного процесу. Цей розділ не завжди наявний в навчальних програмах дисципліни, але для навчальних програм гуртків

укладається відповідно до Типового переліку навчально-наочних посібників і технічних засобів навчання для позашкільних навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 08.01.2002 р. № 5, інших нормативних положень. Наприклад, для гуртка макраме орієнтовний перелік обладнання можна подати за такою формою.

Інструменти та додаткове обладнання для роботи в техніці макраме:

1. в'язальні гачки (тонкий і товстий) № 2; 4,5; 7 (титанові);
2. спиці (титанові) № 2; 4,5; 7;
3. подушка для плетіння з наповненням:
 - прямокутна (400×250×150);
 - циліндрична (150×400 d=120);
 - ...

Матеріали для макраме:

1. нитки:
 - армовані (№50, 70 або 80);
 - бавовняні (perle);
 - ...
2. шнури (довільні)...

Список рекомендованої літератури містить джерела, необхідні педагогам та учням для використання в навчально-виховному процесі. У навчально-виховному процесі учнів починають домінувати самостійна робота, пошуковий і дослідницький підходи до засвоєння базових дисциплін. Саме базовий перелік інформаційних джерел дозволить учням та вихованцям задовольнити цікавість з обраного напрямку на початковому етапі.

Орієнтовний перелік об'єктів праці можна подати за наступним зразком.

Орієнтовні об'єкти праці

1. Практична робота: Плетіння прикрас (браслет «Вуж», брошка «Троянда», сережки, обруч з квіткою, ланцюжок «горошинка», кулон).
2. Практична робота: Плетіння серветки («Зірка», «Коло», «Павучок», ажурна, проста).

3. *Практична робота: Плетіння іграшки(павук, квітка, ялинка, дід Мороз, снігурочка, ангел...)*...

У всіх програмах гуртків, секцій, творчих об'єднань дослідницько-експериментального напрямку позашкільної освіти передбачено індивідуальну роботу. Це регламентовано Положенням про позашкільний навчальний заклад, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 06.05.2001 р. № 433 та Положенням про порядок організації індивідуальної та групової роботи в позашкільних навчальних закладах, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 11.08.2004 р. № 651 (зі змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 10.12.2008 р. № 1123).

Відмітимо також, що програмами передбачається наступність у засвоєнні й розвитку знань і вмінь, здобутих учнями (вихованцями, слухачами) на попередніх рівнях навчання, а також взаємозв'язок із предметами шкільного курсу.

Незалежно від того, який тип навчальної програми педагог розробляє для впровадження в навчально-виховний процес, він має пам'ятати про свої права, які висвітлено в Статті 55. Права педагогічних та науково-педагогічних працівників Закону України «Про освіту». Зокрема в ній сказано: «1. Педагогічні та науково-педагогічні працівники мають право на:

- захист професійної честі, гідності;
- вільний вибір форм, методів, засобів навчання, виявлення педагогічної ініціативи;
- індивідуальну педагогічну діяльність;...» [5].

Отже, навчальна програма є важливим плановим документом навчально-виховного процесу. Лише від педагога залежить якість розроблених навчальних програм та ефективність їх реалізації в навчально-виховному процесі.

Список літератури

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
2. Методичні рекомендації керівнику гуртка щодо використання навчальних програм / <http://sonyah.klasna.com/ru/site/poradi-molodomu-spetsiali.html>.
3. Закон України «Про позашкільну освіту» / <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/pozashkilnaosvitaukraini/npb/>
4. Програми з позашкільної освіти. Дослідницько-експериментальний напрям / [Л. Л. Барановська, О. В. Биковська, О. І. Борзенко та ін. ; упоряд. О. В. Лісовий, С. О. Лихота]. – Вип. 2. – К. : ТОВ «Інформаційні системи», 2010. – 124 с.
5. Закон України «Про освіту (від 23.05.1991 № 1060XII)» <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/pozashkilnaosvitaukraini/npb/>